

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО:

Однолько Інна Валентинівна,
кандидат юридичних наук, доцент

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ФОРМИ РЕАГУВАННЯ НА ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

В сучасних реаліях українського життя корупція поступово стає найбільш поширеним та небезпечним видом злочинів, характерним для всіх адміністративно-територіальних одиниць нашої держави. За статистичними показниками різних організацій та служб з опитування населення, близько 60% українців визнають корупцію, як найбільшу загрозу національній безпеці держави, оскільки вона призводить до руйнування економічних потужностей, сприяє розкраданню державних багатств та руйнує морально-етичну складову суспільства.

У подібній ситуації, з такими вихідними даними, важко переоцінити значення належного реагування держави, правоохоронних органів та

громадянського суспільства на вчинення корупційних злочинів. Більш того, вкрай важливо усвідомлювати те, в яких кримінально-правових формах повинно здійснюватися реагування на вчинення корупційних кримінальних правопорушень.

Історично доведено, що розвиток суспільства, без сумніву, взаємопов'язаний із сутнісними змінами, які відбуваються в державних системах покарання. Із плином часу все більше держав розуміють необхідність існування поряд з суто каральним реагуванням інших видів впливу на злочинну поведінку. Відмічену тенденцію, до речі, підтверджує й чинне кримінальне законодавство України, адже Кримінальний кодекс України (далі – КК України) містить достатню

кількість випадків, коли особа, винна у вчиненні кримінального правопорушення, може не притягуватися до кримінальної відповідальності [4].

Важливою є думка дослідника О. О. Жижиленка, який відмічав ще багато років тому, що кримінальний кодекс будь-якої держави повинен давати чітке розуміння того, що боротьба із злочинністю – це не тільки каральна діяльність. Поряд з покараннями або замість них повинні бути інші форми, в яких повинна проявлятися реакція на вчиненні злочини [3].

Поряд із зазначеною думкою є потреба у зауваженні, що загалом питання того чи можливо належним чином захистити права і свободи громадян, підходячи до створення кримінально-правових норм ліберально та м'яко, є досить філософським та таким, відповідь на яке, наразі, не дав жоден вчений. Й, дійсно, напевно, що дане питання полягає більше саме в філософській площині досліджень, а не в правовій.

Якщо казати про той науковий вклад, який вже був зроблений у розробку питань,

пов'язаних із дослідженням того, як державні інституції реагують на вчинення корупційних правопорушень, то найбільш виокремлюються такі прізвища, як: П.П. Андрушко, Л.В. Багрій-Шахматов, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, О.Ю. Бусол, В. О. Глушков, В.К.Грищук, О. М. Джужа, О. Ф. Долженков, О. О. Дудоров, З.А. Загиней-Заболотенко, А. П. Закалюк, О.Г. Кальман, І. П. Козаченко, О.М. Костенко, О.М. Литвак, М. І. Мельник, О. С. Мельников, В.О. Навроцький, Є.В. Невмержицький, Ю. Ю. Орлов, М. І. Хавронюк, М. І. Панов, В. М. Попович, Ю. А. Пономеренко В. Я. Тацій, Х. Ю. Федорчак та інші вчені.

Втім, якщо казати про тематику даної статті, слід відмітити, що у вітчизняних наукових колах майже не досліджувалися питання кримінально-правових форм реагування на вчинення корупційних злочинів, що пояснює актуальність даного дослідження, адже корупційна злочинність зростає в нашій державі з кожним днем й питання форм реагування на корупційні злочинні дії повинно бути науково досліджене, аби держава

могла якісно проводити антикорупційну політику.

Метою даної статті є всебічне та об'єктивне дослідження того, в яких кримінально-правових формах втілюється реагування в нашій країні на вчинення корупційних правопорушень. Задля досягнення поставленої мети висунуто наступне завдання – дослідити, як саме виглядає механізм реагування на вчинення злочинів, сформувані найбільш поширені кримінально-правові форми реагування на вчинення саме корупційних злочинів із зазначенням їх особливостей, проаналізувати таку форму кримінально-правового реагування на вчинення корупційних правопорушень, як негласні слідчі дії (зокрема у злочинах щодо отримання неправомірної вигоди).

Переходячи до викладення основного матеріалу, перш за все відмітимо, що діюче кримінальне законодавство України поширюється не тільки на тих осіб, що безпосередньо вчинили злочин, а й на тих, хто вчинив суспільне небезпечне діяння, що не є злочином. Тут, мова йде про неосудних осіб або тих осіб, що не досягли

віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а також про відповідальність юридичних осіб. Крім того, кримінальним правом та кримінальним законодавством регулюється й поведінка законотворчих органів громадян, яким надається право на захист від злочинних посягань, наприклад, у вигляді вдавання до необхідної оборони.

Якщо підходити до теоретичного визначення місця кримінально-правових форм реагування на вчинення злочину в кримінальній доктрині України, то зауважимо наступне. Механізм кримінально-правового реагування на злочинні дії осіб складається з певних заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються по відношенню до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Відмічені заходи повинні вчинюватися у відповідному вигляді. Й, відповідно до зазначеного, той вигляд, у якому вчинюються заходи кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення в рамках механізму кримінально-правового реагування і є формами кримі-

нально-правового реагування. Кримінально-правовими формами реагування на вчинення злочину можуть бути, наприклад, негласні слідчі дії чи обшук або допит тощо.

Важливо, що перелічені форми реагування на вчинення кримінальних правопорушень є актуальними для всіх видів злочинної діяльності й містяться певним переліком у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) [5]. Але, що ж робити з безпосередньо корупційною злочинністю, яка має певні особливості й, що головніше, має додаткові суб'єкти розслідування, як Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ), спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК).

В даному випадку є необхідність звернутися до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», ст. 17 якого зауважує більшість кримінально-правових форм, в яких може проявлятися реакція НАБУ на вчинення корупційного злочину. Так, відповідно до зазначеної

статті, на корупційні злочини НАБУ може реагувати у таких формах [9, ст.17]:

- проведення оперативно-розшукових заходів з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів;

- витребувати від інших правоохоронних органів оперативно-розшукові справи та кримінальні провадження, що стосуються кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності НАБУ, та інших кримінальних правопорушень, які не відносяться до його підслідності, але можуть бути використані з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, або виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості;

- витребувати за рішенням керівника структурного підрозділу Національного бюро та одержувати в установленому законом порядку

у вказаному в запиті вигляді та формі від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій інформацію, необхідну для виконання обов'язків НАБУ, у тому числі відомості про майно, доходи, видатки, фінансові зобов'язання осіб, які ними декларуються у встановленому законом порядку, відомості про використання коштів Державного бюджету України, розпорядження державним або комунальним майном (зміни, внесені згідно із Законом України № 263-ІХ від 31.10.2019);

– доступ до автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування, користується державними, у тому числі урядовими, засобами зв'язку і комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами;

– знайомитися в державних органах, органах місцевого самоврядування із документами та іншими матеріальними носіями інформації, необхідними для попередження, виявлення,

припинення та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро, або виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості, у тому числі такими, що містять інформацію з обмеженим доступом;

– отримувати від банків, депозитарних, фінансових та інших установ, підприємств та організацій незалежно від форми власності інформацію про операції, рахунки, вклади, правочини фізичних та юридичних осіб, яка необхідна для виконання обов'язків Національного бюро;

– залучати на добровільній основі, у тому числі на договірних засадах кваліфікованих спеціалістів та експертів, у тому числі іноземців, з будь-яких установ, організацій, контрольних і фінансових органів для забезпечення виконання повноважень НАБУ;

– створювати спільні слідчі групи, що включають оперативних та слідчих працівників;

– входити безперешкодно до державних органів, органів місцевого самоврядування

та зони митного контролю, а за письмовим розпорядженням Директора Національного бюро або його заступника – безперешкодно проходити до військових частин та установ, пунктів пропуску через державний кордон України;

– використовувати з наступним відшкодуванням завданих збитків транспортні засоби, які належать фізичним та юридичним особам (крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав і організацій, транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, припинення кримінального правопорушення, переслідування та затримання осіб, які підозрюються у їх вчиненні, доставлення до закладів охорони здоров'я осіб, що потребують екстреної медичної допомоги;

– надсилати державним органам, органам місцевого самоврядування обов'язкові до розгляду пропозиції та рекомендації щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро, а також от-

римувати від цих органів протягом 30 днів інформацію про розгляд таких пропозицій та рекомендацій;

– здійснювати співробітництво з фізичними особами, у тому числі на договірних засадах, дотримуючись умов добровільності та конфіденційності цих відносин, матеріально і морально заохочувати осіб, які надають допомогу в попередженні, виявленні, припиненні і розслідуванні кримінальних правопорушень;

– вносити подання прокурору про звернення до суду з метою визнання недійсним правочину за наявності підстав, передбачених законом, а також право бути залученим за своєю заявою до таких справ як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору;

– створювати інформаційні системи та вести оперативний облік в обсязі і порядку, передбачених законодавством;

– зберігати, носити та застосовувати вогнепальну зброю і спеціальні засоби, а також застосовувати заходи фізичного впливу на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про Національну поліцію»;

– видавати в разі наявності небезпеки для життя і здоров'я особам, взятим під захист, відповідно до законодавства зброю, спеціальні засоби індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку;

– здійснювати правове співробітництво із компетентними органами іноземних держав, міжнародними організаціями з питань проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості на підставі законів та міжнародних договорів України;

– одержувати у вигляді довідки від органів прокуратури України та Міністерства юстиції України у триденний строк матеріали, отримані (надані) у рамках надання міжнародної правової допомоги, які стосуються фінансових і корупційних кримінальних правопорушень;

– виступати як представник інтересів держави під час розгляду у закордонних юрисдикційних органах справ про розшук, арешт, конфіскацію та повернення в Україну відповідного майна, захист прав та інтересів держави з пи-

тань, які стосуються виконання обов'язків Національного бюро, а також залучати з цією метою юридичних радників, зокрема іноземних;

– порушувати питання щодо створення спеціальних умов (у тому числі щодо засекречування перебування, здійснення заходів безпеки, поміщення в окремому приміщенні) в ізоляторах тимчасового тримання та установах попереднього ув'язнення для осіб, які співпрацюють із Національним бюро[9].

– Вчені відзначають, що головна сутність кримінально-правових форм реагування на вчинення кримінальних правопорушень, у тому числі й корупційних, полягає в тому, аби здійснити той перелік дій, який необхідний для припинення суспільно-небезпечно-го посягання та притягнення винної особи до належної за її дії відповідальності. На жаль, далеко не завжди уповноваженим структурам та органам вдається вчасно зреагувати на вчинений злочин, що тягне за собою неможливість реалізації одного з провідних принципів кримінального права – невідворотності покарання.

Подібні випадки не завжди є наслідком непрофесіоналізму слідчих прокуратури чи НАБУ або певних бюрократичних затримок. Зазвичай, справа у намаганні допомогти винній особі уникнути покарання з боку її колег чи певних органів та уповноважених осіб.

Говорячи про форми реагування на вчинення кримінального правопорушення, зазвичай, мається на увазі, що в будь-якому разі метою цього реагування є притягнення особи до кримінальної відповідальності. В більшості випадків це дійсно так, але, не можна заперечувати того факту, що кримінальна відповідальність не завжди означає покарання.

Науковці-правники відмічають, що поряд із загальновідомим покаранням у вигляді притягнення до кримінальної відповідальності й подальшого позбавлення волі на певний строк, існують додаткові кримінально-правові заходи впливу на поведінку людини [2, с.126]. Так, узагальнено, окрім покарання у вигляді притягнення до кримінальної відповідальності та подальшого позбавлення волі на певний строк,

можуть бути такі заходи впливу на винувату особу, як:

1) призначення покарання зі звільненням від його відбування;

2) відбування призначеного покарання із звільненням від подальшого його відбування;

3) відбування покарання із заміною частини покарання, що не була відбута на більш м'яке;

4) судимість;

5) призначення примусових заходів медичного характеру поряд із покаранням (не характерно для корупційних злочинів);

6) призначення примусового лікування поряд із покаранням (теж не характерно для корупційних злочинів);

7) застосування примусових виховних заходів у порядку звільнення від покарання неповнолітньої особи.

Виходить, що при наявності умов, коли відносно особи застосовуються певні засоби впливу, передбачені кримінальним законодавством, але які не тягнуть за собою обмеження прав й свобод, це не є за своєю суттю кримінальною відповідальністю [8. с.66].

Визначаючи таку форму кримінально-правового реагування на вчинення корупційних правопорушень, як проведення негласних слідчих дій, треба враховувати, що законодавець встановив вичерпний перелік подібних дій, що міститься в КПК України відповідно до змін, внесеними згідно із Законами України № 198-VIII від 12.02.2015, № 720-IX від 17.06.2020 [5]:

- аудіо та відео контроль особи;
- накладання арешту на кореспонденцію;
- огляд і виїмка кореспонденції;
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;
- зняття інформації з електронних інформаційних систем;
- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи;
- спостереження за особою, річчю або місцем;
- моніторинг банківських рахунків;
- аудіо-, відеоконтроль місця;
- контроль за вчиненням злочину;

– виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації;

– негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження;

– інші негласні слідчі дії, передбачені Главою 21 КПК України.

Частина науковців визначає негласні слідчі дії, як діяльність органів кримінальної юстиції, направлену на досягнення головних цілей кримінального судочинства із використанням різних способів і прийомів кримінального процесу [7, с. 33].

Негласні слідчі дії проводяться у випадку, якщо іншим шляхом неможливо зібрати необхідні докази для притягнення особи до відповідальності. Найбільш дієво, коли приводом для проведення негласних слідчих дій стає заява особи, від якої вимагалися гроші. В такому випадку дещо легше пояснити застосування саме такої форми кримінально-правового реагування.

Найбільш розповсюдженою слідчою негласною дією є аудіо та відео контроль. Слід пам'ятати, що аудіо та відео

втручання в приватне життя особи можливе лише за ухвалою слідчого судді при наявності достатніх підстав вважати, що інформація отримана таким шляхом дасть змогу викрити злочин та зібрати необхідні докази вини. В корупційних правопорушеннях насправді аудіо та відео фіксація життя підозрюваного, часто, дає необхідні результати, адже з'являється можливість безпосередньо зафіксувати на технічні носії розмови щодо хабара (автор – неправомірну вигоду), зафіксувати на камеру сам факт передачі грошей. Подібний набір інформації вже дозволить слідчим більш предметно вести досудове розслідування, відповідно до чого підвищується можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності [1, с. 248]. В даних місцях цілком можливо віднайти докази вчинення корупційних злочинів.

Головні чинники, що впливають на визначення негласних слідчих (розшукових) дій ефективною формою кримінально-правового реагування на вчинення корупційних правопорушень, це раптовість та несподіваність їх проведення.

Саме ці фактори допомагають зібрати необхідну доказову базу наявності злочинної поведінки з боку тієї чи іншої особи.

Отже, підводячи підсумок всього вищезазначеного, є потреба відмітити, що той вигляд, у якому застосовуються заходи кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, представляє собою форми кримінально-правового реагування (наприклад, негласні слідчі (розшукові) дії чи обшук або допит тощо).

Значення негласних слідчих (розшукових) дій, як форми кримінально-правового реагування на вчинення кримінальних правопорушень (зокрема, корупційних) полягає в тому, що вони допомагають збиранню фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Слід пам'ятати, що негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадку, якщо іншим шляхом неможливо зібрати необхідні докази для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Застосовуючи метод статистичного аналізу визначено, що результати, отримані внаслідок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, мають вагоме значення під час доказуванні вини особи у вчиненні корупційного кримінального правопорушення в суді.

Узагальнюючи вищезначене, треба зауважити, що діюче законодавство України передбачає досить розгалужену систему кримінально-правових форм реагування на вчинення корупційних кримінальних правопорушень. Проте,

не завжди такі діяння повинні виражатися у вигляді притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання, а саме позбавлення волі на певний строк. В рамках даного дослідження вбачаємо за необхідне у подальших наукових дослідженнях окремо висвітлювати питання, пов'язані з визначенням кримінально-правових форм реагування на корупційні кримінальні правопорушення в частині аналізу видів покарань, що можуть призначатися за їх вчинення.

Перелік використаної літератури:

1. Базір С. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування одержання неправомірної вигоди суддями / С. Базір // Підприємство, господарство і право : науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2019/1. – №3. – С. 246-252.

2. Вечерова Є.М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види / Є. М. Вечерова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. – 2011. – №2. – С. 124-126

3. Жижиленко А.А. Задачи текущего момента в области русского уголовного законодательства // Отчет о состоянии и деятельности Императорского Петроградского университета за 1915 год. – Петроград, 1916.

4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341—II/ Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI/ Верховна Рада України// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print> (дата звернення: 12.04.2021).

6. Кудінов С.С., Шехавцов Р.М., Дроздов О.М., Гриненко С. О. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової ді-

яльності у кримінальному провадженні : навчально– практичний посібник. Харків : Оберіг, 2013. 344 с.

7. Никифорчук Д.Й., Николаюк С.І., Козаченко О.І. та ін. Негласні слідчі (розшукові) дії : курс лекцій; / за заг. ред. Д.Й. Никифорчука. Київ : НАВС, 2012. 138 с.

8. Пономаренко Ю. А. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України / Ю. А. Пономаренко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Право». – 2013. – Вип. 20. – С. 65-72.

9. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України: від 14.10.2014 р., № 1698-VII / Верховна рада України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 47, ст.2051 (дата звернення: 12.04.2021).